

Gombos-Kis Edit: Múltunk a jövőnk öröksége. Iszkaszentgyörgy története. Iszkaszentgyörgy Község Önkormányzata, 2024. 351 o.

Tölgyesi József

Bár mindegyik településtörténeti könyv (tartalmától, textusa stílusától, módszertanától s valamely más mértékektől függetlenül is) önmagában érték, azonban vannak olyanok, amelyeket a feldolgozottság teljessége és szakszerűsége kiemeli a napjainkban nagy gyakorisággal megjelenő – jóindulatúan nevezzük így – helyi monográfiák közül. Ezek egyike az iszkaszentgyörgyi kötet.

Talán nem teljesen ismeretlen ez a település az olvasók számára: az egykor híres, több évtizeden át jelentős bauxitbányáira asszociálhatnak, napjainkban pedig arra, hogy évszázadokon át Székesfehérvár „árnyékában” élt, és sokszor a hadtörténetében is osztozó falu napjainkra olyan vonzó lett, hogy a lakossága nemcsak jólétében, hanem számában is gyarapodik.

Ezt jeleníti meg a kötethez írott néhány elősorában Gáll Attila polgármester: *„Vannak szavak, amelyeknek pusztá kiejtése már többletet, gazdagságot hordoz. Iszkaszentgyörgy egy ilyen szó. Az Iszka idegen hangzása, a szent szavunk többletértéke, és Szent György történelmi-mitikus alakja megsejtett valamit abból a gazdagságból, amivel településünk kitűnik [...], tisztában kell lennünk ezzel a gazdag történelmi hagyattal, hogy a jelenben jót és időtállót alkothassunk...”*

A történelem különleges idősor. Emberi léttel mérve is gyorsan leperognek, továtűnnek évezredek és évszázadok, s néha úgy érezhetjük, a közelmúlt évtizedei, évei is, mert az emlékezetünkben őrzött múlt nem tükrözi teljesen mindazokat az eseményeket, amelyekből összeáll a magunk és embertársaink, egy-egy táj vagy az emberiség története.

Iszkaszentgyörgy történeti múltja, az egykoriak és a ma itt élők munkája, a táj változásai együtt adják azokat a sajátos értékeket, amelyek megkülönböztetik más településektől. Mert a történelmi idők itt is nemcsak emberpróbálók voltak, hanem tájalakítók, tájszervezők, a mindenkori közösségek létrejöttének, formálódásának s nemzedékeken átívelően dolgos hétköznapiaknak és ünnepnapoknak a tanúi is.

A honfoglalást megelőző évszázadokban, majd később is, a valaha itt élt közösségek olyan kisebb-nagyobb településeket hoztak létre, amelyek szinte látótávolságban voltak egymástól. Ilyen térszerkezetű volt az Iszkaszentgyörgy nevet kapott későbbi település is: több kisebb jobbágyfalu, majorság lakói népesítették be és művelték e tájat. S az, hogy egyszer voltak, itt éltek ők, az ősök, ennek falu-, dűlő- és más, ránk maradt hely- és tájazonosító földrajzi megnevezések a tanúi.

S amikor az egyik kis falu valamilyen (utak kereszteződésében, középületekkel, nagyobb lakossággyarapodású, igazgatási, vallási stb.) központ-szereppel kezd rendelkezni, magához vonzza a környező kis települések lakosságát (még ha nem is mindet), de az új funkciók már meg is határozzák a jövőjét: már nem túlélő, hanem fejlődő, gyarapodó településsé lesz. Iszkaszentgyörgy ennek a folyamatnak köszönheti a létét.

A kötet anyagát készítő Gombos-Kis Edit a község múltja és jelene bemutatásához a kronologikus feldolgozást választotta, bár néha a kitekinetés, a visszaulálás, a folytonosságmegszakítás is jelen van, ezek azonban olyannyira konzekvensek, hogy megmarad az a történetláncolat, amely ahhoz kell, hogy az olvasó ne zökkenjen ki az időszeletek egymásutáni-ságából.

A településtörténeti kötetekben (kevés kivétellel) az első fejezet a táj természetföldrajzáról szól, ugyanis az ókortól maig a lakható és művelhető földfelszín (vagy esetleg: földművelésre nem alkalmas, de nyersanyagforrásként hasznosítható ásványkincsek) megléte volt az alapkritérium ahhoz, hogy az emberek kis falvakat hozhassanak létre. (Az utóbbi évtizedekben azonban a településtervező építészek már elvonatkoztatnak mindezekről: lásd Dubaj építkezéseit és a múltból naggyá fejlődött városokat.)

Iszkaszentgyörgy elődei, a néhány kis falu lakosai nagyon is környezettudatosan, ember és környezet hosszú távú megélhetésüket biztosító egyensúlyát megtartva (a tapasztalataik alapján) olyan jól választották meg a helyszíneket, hogy ezeket évszázadokon át lakhatták és gazdaságilag hasznosíthatták. Az egykor itt éltek által kialakított kultúrtáj természetesen folyamatosan változott, mert a mindenkori termelési szükségletek határozták meg azt, mely határrészeket miért, milyen módon változtatták meg.

A táj földrajzáról a szerző „A Bakony keleti kapujában” című fejezetben azt írja, hogy *„határát északról a Bakony, nyugatra a belőle délre nyúló Iszka-hegy, délről a Sárrét, keletről pedig a Móri-árok alkotja. Természetrajzát e három tájegység határozza meg. E földrajzi helyzete teszi oly változatosá a felszínét, festőivé a környezetét, színessé a flóráját. Itt nyílik ki a Bakony keleti kapuja...”* Ezzel be is határolódik az a régió, amelynek a középpontjában megtelepedett (az egykor még jelentős vízfolyásokkal, mocsarakkal, kisebb-nagyobb tavakkal körülvett) kis falvak határát az éghajlatváltozások és az évszázadok alatt végzett kézi- és igáserős munkálatok hogyan alakították át úgy, hogy a mai község tájfelszíne már messze nem olyan, mint amikor a török idők alatt a természet „visszavette”, szinte rekonstruálta az eredeti állapotát. (A térképmelléletek jól tükrözik ezeket a változásokat.)

Ezeket a változásokat a földrajzi nevek is tükrözik: a topográfiai megnevezések mindig összefüggésben voltak azzal, ha különböző növény-

kultúrák váltották egymást: *„Egyes növényfélések neveit régi dülőneveink őrzik, ezzel jelezve az elterjedtségüket [...] A körtvélyesi – népiesen körtelesi – legelőn egykor vadkörtés ligetek voltak. Ma már hírmondója sincs ennek a sóderos altalajt kedvelő fának.”* De fennmaradt a neve az időközben elpusztult kis közösségek telepeinek: Kincsesnek, Bittónak és Rákhegynek is. (Ez utóbbi helyén a Guth nevű település volt.)

A könyv következő fejezetében a mai községet alkotó egykori három település: Atya, Iszka és Szentgyörgy története olvasható. Mint ahogyan sok más helyen, itt is megtalálhatók a több évezredre visszanyúló, a megtelepedést bizonyító régészeti emlékek: a kő- és a bronzkortól kezdődően máig húzódnak a hajdani területfoglalók általi „megülések” tárgyi, tájhasznosító és tájalakító emlékei: *„A tó környéki, valamint a Duzzogó körüli hőforrások gazdag lehetőséget kínáltak állattartó őseink letelepedésére.”* Ez abban is megmutatkozott, hogy amíg az atyiaiak főképpen állattartással és erdőgazdálkodással foglalkoztak, az iszkaiak és a szentgyörgyiek inkább földműveléssel, szőlőtermesztéssel.

Ebben a részben ott sorjáznak e települések mindenkori birtokosai, urai (világiak és egyháziak), akik a jobbágyok, cselédek munkájából nemcsak megéltek, hanem gyarapodtak is, de „jótéteményükként”, vagyis inkább már társadalmi szükségességből, templomokat, majd iskolákat és más közösségi épületeket emeltek, mert ezek is hozzájárultak ahhoz, hogy olyan kulturális térbe kerüljenek, amely presztízst is biztosított számukra.

Különösen érdekes e fejezetnek az a része, amelyben nemcsak e három település lakosai, hanem a birtokosok, valamint a jobbágyok és uraik közötti, több évszázadra áthúzódó ellenségeskedésekről olvashatunk: *„1535-ben a szentgyörgyiek ismét villongásokat kezdeményeztek [az iszkaiakkal], és véres verekedés is előfordult [...] Mintha az ökológia alapján létezne minden rend, alig van foganatja megyei határozatnak, káptalani tiltakozásnak, királyi rendeletnek. A törvény és jog semmibevételeiben a nemesi családok járnak elől, de nem maradnak le mögöttük a törvényt, igazságot prédikáló egyháziak sem.”* Természetesen ezek összefüggtek a mindenkori országos helyzettel, a szétzilált társadalom viszonyaival. Mindezek ellenére a három kis településen és a határaikban kialakult majorokban, gazdasági épületekben folyamatos volt az élet, még akkor is, ha hadak dúlták a környéket, vagy éppen – szükségből – betelepültek a jobbágyportákba, s felélték a terményeket, állatokat.

De mindig volt újjászületés, s a kötet jól jeleníti meg azokat a küzdelmeket, amelyeket a jobbágyok, cselédek és a szolganépek folytattak önmagukért, az őseik öröksége megőrzéséért, s józan felfogásukra utalt, mert ha csak így lehetett, uraikkal megbékélve, kiegyezve.

A kötetben néhány fontos esemény külön – az időláncot megszakító – fejezetet kapott. Az első ilyen az 1601. évi sárréti csata bemutatása. En-

nek azért van jelentősége, mert kevésbé feltárt, és időben nem teljesen elhatárolt hadi eseményt mutat be a szerző: a csókakői csatározást (október 10.), az itt lezajlott (október 13-i) és a szentgyörgy-mezei (október 15-i) ütközeteket. Ennek a három, az oszmán törökök és a keresztény hadak közötti helyi harci eseménynek a részletes bemutatása olyan új adatokat tartalmaz, amelyek nemcsak a helyi történésekre, ezek sajátosságaira világítanak rá, hanem analógiákat is felvonultatnak a majd másfél évszázadra kiható európai jelentőségű hadi eseményekkel kapcsolatban, s arra is, hogy ebben az időszakban hogyan változott meg e települések megmaradt, túlélő lakói élete, mikor és honnan jöttek az új, „honfoglaló” családok, hogy velük együtt ismét benépesüljön e táj.

Ugyanez a témakör olvasható a „Jobbágyok és uraságok” című fejezetben, amelyben az egykori jobbágyösszeírások olyan személyneveket örökítettek meg, amelyek némelyike hosszú időn át szerepel a lajstromokban, s közöttük ma élő családnevekkel is találkozhatunk. Jól követhető a megváltozott termelési módokból eredő életforma-módosulás s az a konszolidáció is, hogy a jobbágyok és a földesurak között szerződés biztosítja a gazdasági-pénzügyi (robot, adózási, ajándékozási, telepítési stb.) köteleket s azt a jogfolytonosságot, amely szükséges volt a kiszámítható egyéni és közösségi kapcsolatok működtetéséhez. Két példa erre: „1735. Szent András hava 8án Amadé Antal az Atyai pusztán lévő Somosmály helyét, vagy földét az iszkaszentgyörgyi lakosoknak szőlők csinálására, s plántázásra adván” megteremtette alapját a somosmályi szőlőkultúrának. Ez jelentős tájatalakítást eredményezett azzal, hogy az erdőt kiirtották, a tuskókat kiszedték, s a földet négy hatökrös ekével felszántották. A másik 1776-ból van: Amadé Tádé is adott át földet szőlőtelepítésre: „Ujj Kincsesai Szőlők oldalában lévő Gerentsér-ásás nevezetű Harasztot föl mérettem szőlőknek iszkaszentgyörgyi gazdáknak.” Ezzel jól jártak a jobbágyok és a földesúr is: a szőlő, a bor a szántóföldinél nagyobb jövedelmet biztosított mindkét fél számára.

Egy nagyobb időléptékkal a polgári átalakulás (1848–1944) évszázada történéseiről olvashatunk, benne a község számára a két legfontosabbról, az első és a második világháború alatt átélte borzalmakról és a veszteségekről, az átvonuló német és szovjet katonák „viselt dolgairól”.

Közben jelentős földesúrváltozások is történtek: az Amadékat követően a jelentősebb tulajdonosok a Bajzáthok és a Pappenheimek voltak. S ami különleges, talán az itt-tartózkodásuk ideje közelsége miatt is: a Pappenheimek emlékezete Sybill grófnő és a nagyszámú rokonság látogatásai (és az itteni házasságkötéseik) által ma is jelen van a köztudatban, s nem kevésbé: a lakosság pozitív viszonyulásával.

Egy új fejezet az 1945 utáni évektől a rendszerváltozásig tartó időszakot mutatja be. A családok, a helyi közösségek, a falu társadalma újrarendeződése, az élet- és a munkakörülmények váltásai egyaránt azt ered-

ményezték, hogy – az időnkénti nehézségek ellenére is, illetve emellett – konszolidálódott a falu: meg- vagy éppen átépültek lakóházak, közösségi épületek, új szolgáltatások álltak a lakók rendelkezésére. A kötetben – éppúgy, mint az ezt megelőző előző évtizedeknél – ezek a változások számos fényképen is láthatók. Különösen jó válogatás volt a családi fotók közlése, mert ezek nemcsak életközeli, hanem betekintést adnak abba a mikrovilágba is, amelyben a fényképeken láthatók éltek, dolgoztak.

Történeti távlatból különösen értékes az az összeállítás, amely az 1945 utáni helyi és országos választások itteni eredményeit foglalja táblázatba. Ugyanaz tapasztalható ebben a statisztikai összeállításban, mint ország-szerte másutt is: a különböző pártok mellett civil és egyházi szervezetek/egyesületek versengtek a szavazatokért. S akkor, amikor kialakult az egypártrendszer, már nem ellenfelekként tekintettek egymásra az emberek. Bár ebbe a kötetrész-anyagba is beszűrődtek vallási és iskolai vonatkozású adatok, történések (még fotókon is), azonban ezek külön részekben, jó feldolgozottsággal, a szövegek és a képek harmóniájában jelennek meg, Elismeréssel kell szólni a szerzőről, a kötet szerkesztőről, aki mértéket tartva jelenítette meg a helyi művelődéstörténet e korszakát, amelyben bár jogilag már elvált egymástól az iskola és az egyházak működése, azonban számos ponton fellelhetők a találkozásai. S külön is hadd említsem meg az itt született, később akadémiai professzorral lett Mándi Márton Istvánt, aki a 19. század kiemelkedő református vallású pedagógusa, tankönyvek és filozófiai könyvek írója lett. Az életútja megjelenítése e könyvben példaértékű, mert azokat az erényeit mutatja be, amelyek abban a korban a nemzetet erősítőek voltak.

A szerző kiváló eszmetörténeti megfogalmazásban kapcsolta össze a helyi szellemi kultúra két forrásvilágát, amelyről azt írja, hogy a község korai „szellemi kultúráját két tényező alkotta: a vallás és a nép örökölt, továbbadott hagyománya”. E máig húzódnó nagy történelmi útnak a jelzői, eseményei, személyei, tárgyi emlékei ott sorjáznak a kötet lapjain az „Ahogy mi, szentgyörgyiek éltünk” című fejezetben, s a kettős identitásról is ír: *„Annak ellenére, hogy népünk sokat megőrzött a pogány szokásaiból, a kereszténység ezer éve alatt tovább bővítette, új, emberi tartalommal alakította, formálta.”* Ez a fejezet a könyv egyik nemcsak fontos, hanem érdekesen, jól megírt, elgondolkodtató része, amelyben ott tükröződik mindaz, amivé formálódott a helyi közösség gondolkodásmódban, életmódban, a mindennapi munkához történő kötődésében, világlátásában, s nem kevésbé: az egyre magasabb szintű iskolázottságában.

Ugyancsak jelentős történeti (levéltári) munkaként tartható számon az a kutatás, amellyel lehetőség nyílt az egykori iskolamesterek, pedagógusok, valamint az egyháziak bemutatására. Ők fontosak voltak minden korban, mert a falu lakossága olyanoknak tekintette őket, akik nemcsak szellemi műveltséget, lelki támaszt adtak, hanem a mindennapok

kisebb-nagyobb ügyeiben is számíthattak rájuk. S a kötet olvasói közül bizonyára sokan örömmel tekintenek majd rá azokra az osztályképekre, amelyeken talán nemcsak önmagukat, hanem számos barátot, ismerőst, későbbi szülőt, nagyszülőt, rokont is megtalálják.

S ha a könyv e két részére úgy tekintünk, mint a helyi társadalom művelődéstörténete összefoglalására, olyan analógiákra is felfigyelhetünk, amelyek párhuzamai megtalálhatók más települések, régiók múltjában, történeiseiben is, és ezek nemcsak a helyi, hanem más települések művelődéstörténete objektív értelmezéséhez, megértéséhez is segítséget adhatnak.

A könyv utolsó harmadában három témakör található: az első a település egészségügyéről szól, főképpen a második világháború utáni időszakról. A jól megkomponált összefoglalóban a helyi orvosi, védőnői, orvos-egészségügyi változásokról írt a szerző, arról a fejlődésről, amely napjainkra korszerű helyi és hálózatos ellátást biztosít. Néhány egészségügyi dolgozó vázlatos életrajza, munkásságuk néhány kiemelkedő eredménye is helyet kapott ebben a részben, olyanoké, akik emléke még ma is ott van a köztudatban.

A következő kötetrész az egykor jelentős helyi ipar, az Ágnes-forrás által biztosított természetes szénsavdús savanyúvíz palackozása és forgalmazása több mint két évszázados történetéről szól. Bár ennek a „karrierje” szinte egy időben kezdődött Balatonfüred savanyúvizével, azonban környezeti, geológiai problémák miatt ma már csak a múltjáról szólnak az írások. A könyv olvasói e kitűnő, jól adatolt történeti visszatekintés alapján képet kaphatnak egy olyan, mai szóhasználattal „kézműves” termékről, amely egykor európai hírvű volt.

Minden olyan kis település, amelyben ma is meglévő, egykor nagy hírvű kastély található, méltán emeli be ezt az épített örökségei közé. A már a kora újkortól jelentős épületet három egymást követő birtokos családhoz kötik: Amadé, Bajzáth, Pappenheim. Gazdasági és kulturális (és több más) szempontból is mindegyik családnak meghatározó szerepe volt a falu életében nemcsak munkaadóként, hanem a község infrastruktúrája, oktatásügye, közművelődése, egyházi élete fejlesztése terén is. Különösen érdekes ezeknek a családoknak az életmód-leírása, nemegyszer azoknak a küzdelmeiknek a megjelenítése, amelyekben többször nekik is meg kellett küzdeniük a vagyonuk megmaradásáért, s néha a birtokaik gyarapításáért is. Mára a Pappenheimék nemcsak az emlékezetben maradtak meg: a rendszerváltást követően Sybill grófnő mellett a leszármazottak is időközönként külföldről érkezve, együtt ünnepelnek a helyiekkel. Ez a rész méltó emlékezetőrző azokról, akik bár urai voltak az itteni és a környékbeli jobbágyaiknak és alkalmazottaiknak, de a több évszázados egymásrautaltság mára megszépítette a közös múltjukat.

A könyv szöveges része „Az ezredforduló évei” című fejezettel zá-

rul, amelyben a faluban megvalósult fejlesztésekről, újjáépítésekről, a közösségi intézmények munkájának kiszélesedéséről, az egymást váltó önkormányzatok, képviselő-testületek, polgármesterek és hivatalaik munkájáról, a környezetszépítésekről, a jelentősebb, fontosabb községi eseményekről, valamint az intézmények és szervezetek (iskola, óvoda, könyvtár, szolgáltatók, egyházak és a helyi egyesületek, alapítványok) működéséről olvashatunk.

A könyv illusztrációs/dokumentációs, többnyire színes anyaga (térképek, fotók, metszetek stb.) jól illeszkedik a szövegekhez: egyrészt kiegészítik azt, másrészt értelmező jellegűek. Különösen értékesek a személyeket, családokat bemutató fényképek, amelyeknek jelentős szociológiai értelmezési lehetőségei is vannak. A kötet végi Fotóalbum nagyszámú, ugyancsak színes képe az előzőek továbbgondolásai új szerepkörben.

A szerző gondos adatkezelését tükrözik a fejezetek végén található irodalomjegyzékek.

Végül meg kell említeni a gondos, Kner-könyvművészeti szintű kötettervezést és nyomdai kivitelezést, amely Bessenyei János tipográfus és a székesfehérvári Alto Nyomda Kft. közös munkája.